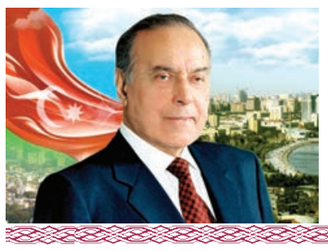

Heydər Əliyev İli 2023

44 günlük Vətən müharibəsində Prezident, Müzəffər Ali Baş Komandan İlham Əliyevin rəhbərliyi altında işğalçı Ermənistan üzərində qazanılan qələbədən rahatsız olan bəzi uzaq və yaxın dövlətlər regionu yenidən qarışdırmağa, sülhün qurulmasına və əməkdaşlığa mane olmağa çalışırlar. Həmin dövlətlər Qafqazı nə qədər dərindən bilirlər? Belə siyasət onu yürüdənlərə xeyir gətirə bilərmi? Bu suallara cavab vermək üçün həmin dövlətlərin anadan olmasının 100-cü ilində Ulu Öndər Heydər Əliyevin Qafqaz problemlərinə dair baxışlarını bilmələri və ibrət dərsləri almaları faydalı olardı.

Qafqazın lideri

1993-2003-cü illərdə Heydər Əliyev nitqində, müsahibələrində, ikitərəfli və çoxtərəfli danışıq və görüşlərində Qafqaz problemlərinə, regionda baş verən ictimai-siyasi, hərbi və digər proseslərə münasibət bildirmişdir. O, ilk növbədə, soyuq müharibə başa çatdıqdan və yeni müstəqil dövlətlər yarandıqdan sonra Qafqaz regionunun dərindən öyrənilməsinin zəruriliyini söyləmişdir.

Heydər Əliyevin Qafqaz regionu məsələlərinə baxışlarını aşağıdakı kimi sistemləşdirmək olar: Qafqazın geosiyasi mövqeyi, başlıca problemləri, böyük və qonşu dövlətlərin Qafqaza dair siyasəti; Qafqazda münaqişələr, dövlətlərarası münasibətlər, regional təhlükəsizlik və sülh məsələləri; ikitərəfli və çoxtərəfli əməkdaşlıq; millətlərarası münasibətlər; dinlərarası dialoq; Qafqazın gələcəyi və sairə. Bu məsələlərin tarixi-xronoloji ardıcıllıqla araşdırılması Heydər Əliyevin Qafqaz problemlərinə baxışlarının mahiyyətini və məqsədlərini öyrənməyə, müvafiq dərslər almağa imkan verir.

XX əsrin 80-ci illərinin sonları, 90-cı illərinin əvvəllərində dünyada baş verən təlatümlü proseslərin gedişində soyuq müharibənin başa çatması, SSRİ-nin dağılması dünyanın böyük dövlətlərinin və qonşu ölkələrin diqqətini Qara dəniz, Azov dənizi və Xəzər dənizi arasında Şərq və Qərbi, Şimal və Cənubu birləşdirən vacib strateji məntəqələrdən biri olan Qafqaza yönəltdi. Cənubi Qafqazda isə dünyanın ürəyi hesab edilən Avrasiyaya gedən yolda yerləşən Orta Asiyaya keçiddə etibarlı körpü, vazkeçilməz ölkə Azərbaycan Respublikasıdır.

Qafqazda baş verən mürəkkəb və ziddiyyətli proseslər, qanlı münaqişələr təkcə daxili amillərin təsirini, əsassız iddiaları deyil, eyni zamanda böyük dövlətlərin və qonşu ölkələrin siyasətini, əlverişli geosiyasi mövqelərə, zəngin təbii sərvətlərə yiyələnmək uğrunda aparılan fəaliyyəti əks etdirir. Ona görə də hələ sovet dövründən Qafqazı mükəmməl bilən Heydər Əliyev Azərbaycan Respublikasının prezidenti olduğu illərdə, ilk növbədə, Şərq ilə Qərbin qovşağında qısa yol olan, müxtəlif xalqları və mədəniyyətləri birləşdirən Qafqaz regionunun dünya siyasətində tutduğu əlverişli geosiyasi mövqeyinə xüsusi diqqət yetirməyi vacib hesab edirdi. Gürcüstan televiziyasının müxbirinə 1996-cı ilin mart ayında verdiyi müsahibəsində Heydər Əliyev Qafqazın geosiyasi əhəmiyyəti barədə deyirdi ki, baş verən proseslər təkcə bu regionda yerləşən ölkələr, yaşayan xalqlar üçün deyil, dünyanın bir çox digər ölkələri üçün də böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Regionda müxtəlif dövlətlərin maraqlarının toqquşması problemlərin səbəblərindən biri idi. Xəzər dənizinin karbohidrogen ehtiyatlarının işlənilməsinə maraq göstərən və Cənubi Qafqaza kapital qoyuluşu ilə gələn Qərb dövlətlərini ilk növbədə özlərinin mənfəətləri düşündürürdü.

Süni surətdə yaradılmış SSRİ-nin dağılması reallığı ilə barışmayan, Cənubi Qafqaza özünün "arxa bağçası" kimi baxan və regionda baş verən proseslərə ilk öncə milli təhlükəsizliyi nöqteyi-nəzərindən yanaşan, Qərb ölkələrinin bu regiona gəlməsinin əleyhinə olan Rusiya Federasiyası maliyyə imkanları olmadığından, kapital qoyuluşu ilə mövqelərini qoruyub saxlaya bilmədiyindən ənənəvi "parçala, hökm sür" siyasətini yürüdərək münaqişələr yaradırdı. Bu ölkənin iqtisadi maraqları bütövlükdə ümumi strateji, siyasi və təhlükəsizlik maraqlarının tərkib hissəsi kimi sonra gəlirdi.

Regiona Avropa ölkələri və ABŞ-nin gəlməsində maraqlı olmayan qonşu İran İslam Respublikası da Azərbaycan Respublikasının digər ölkələrlə münasibətlərinə, ilk növbədə, enerji sahəsində əməkdaşlığına milli təhlükəsizliyinə təhdid kimi baxdığından daha çox müxtəlif üsullarla təzyiqlər göstərməyə və islam fundamentalizmini yaymağa üstünlük verirdi.

Cənubi Qafqazın gələcəyini münaqişələrsiz, region dövlətləri arasında mehriban qonşuluqda və dinc inkişafda görən Türkiyə Cümhuriyyəti burada etnik-milli və dini baxımdan böyük üstünlüyə malik idi. Region əhalisinin təxminən 70 faizini azərbaycanlılar, müsəlmanlar təşkil edirdi.

Böyük və qonşu ölkələrin bəzilərinin Cənubi Qafqaz dövlətlərinə münasibətdə tətbiq etdikləri ikili standartları yolverilməz hesab edən Heydər Əliyev vurğulayırdı ki, regional prosesləri yalnız Qafqazın mürəkkəbliyini, geosiyasi əhəmiyyətini nəzərə almaqla və tarazlaşdırılmış yanaşmalarla nizamlamaq mümkündür. Onun fikrincə, xüsusən Rusiya Federasiyasının Cənubi Qafqaz dövlətlərinə münasibətdə yürütdüyü siyasətində fərqli yanaşmalar həm bu ölkənin özünə, həm də region dövlətlərinə ziyan vururdu. Heydər Əliyev Qafqazdakı şəraitin yalnız regiondakı deyil, qonşu ölkələrin də daxili ictimai-siyasi həyatına təsir etdiyi qənaətində idi.

Qafqaz problemlərinə ədalətli yanaşmanın tərəfdarı olan Heydər Əliyev belə hesab edirdi ki, digər ölkələr özlərinin maraqları naminə Cənubi Qafqazı qarışdırmamalı, xalqları, dövlətləri qarşı-qarşıya qoymamalı, münaqişələr yaratmamalı, hərbi mövcudluqlarını artırmamalı və regionu qan gölünə çevirməməlidirlər. Heydər Əliyev regionda xarici dövlətlərin hərbi bazalarının olmasını ziyanlı və lazımsız hesab edirdi, konkret olaraq Rusiyanın Cənubi Qafqazda hərbi bazasının qurulmasının əleyhinə idi. Cənubi Qafqaz ölkələrinin hərbi ittifaqlara qoşulmasının əleyhinə çıxan Heydər Əliyevin fikrincə, belə vəziyyət regionda sülh və əməkdaşlıq imkanlarını aşağı salırdı.

Münaqişələr və müharibələr nəticəsində daimi yaşayış yerlərindən didərgin düşmüş qaçqın və məcburi köçkünləri Cənubi Qafqazın başlıca problemlərindən biri kimi görən Heydər Əliyev hesab edirdi ki, onu həll etməkdən ötrü beynəlxalq və regional təşkilatlar səy göstərməlidirlər. Çünki həmin ağrılı problemi yoluna qoymadan regionda normal həyat qurmaq mümkün deyildi.

Heydər Əliyev Avropa dövlətlərinin rəhbərləri ilə görüşlərində Qafqaz regionunu dərindən tanımalarını, maraqlarının harada olduqlarını dəqiq bilmələrini, tarazlaşdırılmış siyasət yürütmələrini tövsiyə edir və qarşılıqlı münasibətlərində Azərbaycan Respublikasının imkanlarını daim önə çəkirdi.

Heydər Əliyev özünü Sovet İttifaqının varisi sayan Rusiyanın Cənubi Qafqazda sülhə töhfə verməsini istəyirdi. Bu ölkənin xarici işlər naziri İqor İvanovu 1999-cu il sentyabrın 2-də qəbul edərkən Cənubi Qafqaz ölkələri ilə münasibətlərin güclənməsi sahəsində Rusiyanın siyasətində müəyyən dönüş yaratmaq niyyətini bəyənən, passiv olmasını ziyanlı sayan Heydər Əliyev bunun səbəbini böyük ölkə kimi Yer kürəsinin bir sıra regionlarında çoxlu dünya problemləri ilə məşğul olması ilə əlaqələndirirdi. Onun fikrincə, Qafqaz, o cümlədən Cənubi Qafqaz Rusiya üçün hər cəhətdən vacib region olmuşdu və olaraq qalırdı. Çünki Azərbaycan Respublikası və Rusiya Federasiyası həmsərhəd idilər, iki əsrə yaxın birlikdə olmuşdular, onları bir çox amillər yaxınlaşdırırdı. Heydər Əliyev dünyanın mühüm strateji məntəqəsi olan Cənubi Qafqaz problemlərinin həllinə, region dövlətləri ilə daha sıx münasibətlər yaradılmasına dair Rusiyanın Ermənistana münasibətdə yürütdüyü fərqli siyasəti düzgün xətt hesab etmirdi.

Cənubi Qafqazda münaqişələrin davam etməsini zərərli sayan Heydər Əliyev bu regiona Rusiyanın xüsusi diqqət yetirməsini vacib sayırdı. Çünki bu bölgə uzun illər boyu Rusiyanın və SSRİ-nin tərkibində olmuşdu. Lakin SSRİ dağıldıqdan sonra Rusiya Cənubi Qafqazın problemlərinin aradan qaldırılmasına ciddi səylər göstərmir, əksinə, onu daha da dərinləşdirirdi. Bu isə bütün Qafqazda təhlükəsizliyə təhdid idi. Ona görə də Heydər Əliyev, ilk növbədə, münaqişələrin həllini, hər bir müstəqil dövlətin ərazi bütövlüyünün tanınmasını, sülh və sabitlik yaradılmasını vacib hesab edirdi.

Qafqazda yaşayan xalqların etnik, milli və dini mənsubiyyətinin müxtəlifliyi həm bu regionun zənginliyidir, həm də uzun illər boyu imperiyanın siyasəti nəticəsində süni surətdə yaradılmış və sovet dövründə davam etdirilmiş mövcud problemlərdən bəzi dövlətlərin öz maraqları naminə sui-istifadə etməsinin təsirli amillərindən biridir. Həmin dövlətlər bu müxtəliflikdən özlərinin niyyətlərini gerçəkləşdirmək üçün zaman-zaman istifadə edərək günahsız qanların tökülməsinin baiskarı olmuşlar. Onlardan fərqli olaraq Heydər Əliyev Qafqaz regionunda yaşayan xalqların etnik və dini baxımdan müxtəlifliyini zənginlik, qarşılıqlı faydalanma və mehriban qonşuluğa xələl gətirməyən, əksinə, onları yaxınlaşdıran amillər kimi görərək mövcud olan problemlərin tənzimlənməsi üçün çağırışlar edir və buna çox çalışırdı.

Qafqazda sülh və təhlükəsizlik məsələlərinə xüsusi əhəmiyyət verən Heydər Əliyev 1996-cı ilin martında Gürcüstan Prezidenti Eduard Şevardnadze ilə birlikdə "Qafqaz regionunda sülh, təhlükəsizlik və əməkdaşlıq haqqında" bəyannaməni imzaladı. O, ümid edirdi ki, bəyannaməyə Qafqazın sülhsevər qüvvələri, dövlətləri qoşulacaqlar və bu, sülh, əmin-amanlıq yaratmaq üçün yaxşı bir əsas olacaq və yeni yollar açacaqdır.

Heydər Əliyevin fikrincə, Qafqazda sülhü möhkəmləndirmək təşəbbüsündən yüksək heç nə ola bilməzdi. Ancaq bu təşəbbüsün həyata keçirilməsi asan deyildi, çünki onun əleyhinə çıxanlar da var idi. Heydər Əliyev hesab edirdi ki, regionda sülhün bərqərar olmasına müqavimət göstərənlər Qafqazda da, dünya ictimaiyyətinin gözündə də təcavüzkar, münaqişə və sabitsizlik tərəfdarı kimi görünənlərdi. O, bu məsələdə sağlam düşüncənin üstün gələcəyinə, Qafqazda münaqişələr və sabitsizlik ucbatından baş verənlərə baxmayaraq, sülhə doğru inamla irəliləməyə, buranın dinc, təhlükəsiz, mehriban qonşuluq və qarşılıqlı surətdə faydalı əməkdaşlıq regionu olacağına inanırdı. Şimali Qafqazda yaranmış şəraitlə əlaqədar bildirirdi ki, Azərbaycan dövləti həmişə separatçılığın, terrorçuluğun əleyhinə olub və indi də əleyhinədir.

Heydər Əliyev bu məsələdə özünün prinsipial mövqeyini Müstəqil Dövlətlər Birliyinin dövlət başçılarının 1996-cı il yanvarın 19-da Moskvada keçirilən görüşündə gürcü-abxaz münaqişəsinə dair Prezident Eduard Şevardnadzenin təklifi müzakirə olunarkən söyləmiş və onu müdafiə etmişdi. Bildirmişdi ki, Azərbaycanın və Gürcüstanın öz ərazi bütövlüyü uğrunda apardığı mübarizə ədalətlidir, Azərbaycan həmişə haqq işinin yanındadır.

Qafqaz ölkələri rəhbərlərinin və xalqlarının əməkdaşlığını vacib sayan Heydər Əliyev 1996-cı il iyunun 3-də Ermənistan, Gürcüstan və Rusiya dövlət başçılarının, habelə Rusiya Federasiyasının subyektləri olan Şimali Qafqaz respublikaları, diyarları və vilayətləri rəhbərlərinin Kislovodskda keçirilən görüşündəki nitqində deyirdi ki, Qafqaz Yer kürəsinin bir çox regionlarından özünün bir sıra xüsusiyyətləri, müstəsna gözəl təbiəti, çoxmillətli tərkibi, burada yaşayan xalqların özünəməxsus ənənə və adətləri ilə səciyyələnir. Qafqazın tarixinə bu xalqların dostluğu və qardaşlığı haqqında neçə-neçə parlaq səhifələr yazılmış, Sovet İttifaqının süqutundan sonra regionun siyasi xəritəsi əhəmiyyətli dərəcədə dəyişmiş, müstəqil suveren dövlətlər - Azərbaycan Respublikası, Ermənistan Respublikası və Gürcüstan Respublikası yaranmışdır.

Qafqazı qarşıdurma, rəqabət, toqquşma deyil, sülh və əməkdaşlıq regionu kimi görən, sülh və təhlükəsizlik paktı ideyasını irəli sürərək gerçəkləşdirilməsinin vacibliyini bildirən Heydər Əliyev ATƏT-in 1999-cu ildə İstanbulda keçirilən Zirvə toplantısında etdiyi nitqində sülh və təhlükəsizlik məsələlərinə daha geniş baxaraq vurğulayırdı ki, regional proseslərin tənzimlənməsini və əməkdaşlığı nəzərdə tutan bu paktda təkcə Rusiya deyil, Amerika Birləşmiş Ştatları, Avropa İttifaqı, Türkiyə və ATƏT-in maraqlı olan digər ölkələri də iştirak edə bilərlər. Bundan ötrü regionda təhlükəsizlik təmin edilməli, etnik təmizlənmənin və separatizmin aradan qaldırılması üçün birgə səylər göstərilməli, xarici hərbi qüvvələr çıxarılmalı idi. Belə bir paktın reallaşdırılması və davamlılığı üçün dövlətlərin, xüsusən, güc mərkəzlərinin ikili standartlardan imtina etmələrinin vacibliyini, eyni zamanda dövlətlərin keçmişdə baş vermiş hansısa xüsusi məsələlərə bağlı qalmasının da sülh və təhlükəsizliyin əldə olunmasına təhdid törətdiyini vurğulayırdı.

Pakta hətta Ermənistanın da qoşulmasını mümkün hesab edən Heydər Əliyevin fikrincə, bundan ötrü dövlətlər bir-birinə qarşı əsassız ərazi iddiaları irəli sürməməli, bir ölkənin ərazisində digərinin hərbçiləri saxlanılmamalı və regiondan xarici hərbi qüvvələr çıxarılmalı idi.

Qafqaza bütöv baxan Heydər Əliyev hesab edirdi ki, həm cənubi, həm də şimali Qafqazda sabitliyin qurulması bir-biri ilə sıx bağlıdır. Şimali Qafqazda yaranan istənilən şərait Cənubi Qafqaza da təsir edirdi.

Bir dövlətin digərinin ərazisini işğal etməsi, qaçqınlar və məcburi köçkünlər məsələsi Qafqazda şəraiti mürəkkəbləşdirən amillərdən biri idi. Ərazi işğallarına qarşı qətiyyətlə çıxan Heydər Əliyev münaqişələrin və müharibələrin insanların həyatına mənfi təsir etdiyini bildirərək deyirdi ki, həm gürcü-abxaz, həm də Ermənistan ilə Azərbaycan arasındakı münaqişə, hərbi təcavüz nəticəsində ərazilərin 20 faizinin Ermənistan silahlı birləşmələri tərəfindən işğal olunması, daimi yaşayış yerlərindən didərgin düşmüş qaçqın və məcburi köçkünlərin olması ümumən Qafqazda vəziyyəti mürəkkəbləşdirirdi. Müvafiq beynəlxalq hüquq normalarına tam şəkildə riayət edilməsini vacib sayan Heydər Əliyev bildirirdi ki, Azərbaycanın qonşulara heç bir iddiası yoxdur, sərhədlərin dəyişdirilməsinin əleyhinədir və belə bir vəziyyəti də heç bir zaman qəbul etməyəcəkdir. Elə ona görə də Azərbaycan dövləti ərazi bütövlüyünün tapdalanmasına heç vaxt yol verə bilməzdi, çünki baş verənlərin hamısı beynəlxalq hüquq normalarına zidd idi.

Regionda sülh yaratmaq niyyətlərini ifadə edərək Tbilisidə bəyannaməni imzalamaqla Heydər Əliyev və Eduard Şevardnadze öz xalqlarının gələcəyi, Qafqazdakı vəziyyət barədə narahat olduqlarını, bütün Qafqazda sülhün, əmin-amanlığın bərqərar edilməsinin nə qədər zəruri olduğunu dünyaya bildirmişdilər. Böyük əks-səda doğurmuş, rəğbətlə qarşılanmış həmin bəyannamənin davamı olaraq Kislovodskda dörd dövlətin - Rusiya, Gürcüstan, Ermənistan və Azərbaycanın başçıları Qafqazda sülhün, əmin-amanlığın təmin edilməsinə dair sənəd imzalamışdılar. Vacib bir prosesin bünövrəsini qoyan bu sənəd Qafqazda sülhə, Gürcüstanın və Azərbaycanın ərazi bütövlüyünə, bütün münaqişələrin dinc vasitələrlə aradan qaldırılmasına və fəal iqtisadi əməkdaşlığa gətirməli idi. Heydər Əliyevin fikrincə, Qafqazda sülhə nail olmaqdan ötrü qarşıdurmalardan, münaqişələrdən, separatçılıqdan, terrorçuluqdan əl çəkmək, dinc münasibətlərin inkişafı yoluna qədəm qoymaq lazım idi. Yalnız bu halda bütün Qafqaz xalqları və ölkələrinin milli mənafelərini həyata keçirmələri, iqtisadi və sosial sahələrin inkişafında yüksək nailiyyətlər qazanmaları üçün daha əlverişli imkanlar açılardı.

Münaqişələrin davam etməsinə baxmayaraq, bəzi ölkələr Qafqaz dövlətlərinin ümumi parlamentinin və sülhməramlı qüvvələrinin yaradılmasına dair ideyalar irəli sürürdülər. Regionda normal dövlətlərarası münasibətlərin formalaşmasının yolunun ilk növbədə münaqişələrin həllindən keçdiyini görən Heydər Əliyev belə hesab edirdi ki, bunsuz Qafqazda süni şəkildə siyasi inteqrasiya mümkün deyildir. Münaqişələri tənzimləmədən, işğala son qoymadan və sülh müqaviləsi imzalamadan Ermənistanla əməkdaşlıq ziyanlı olardı.

Heydər Əliyevin qənaətinə görə, Rusiyanın Qafqazda mövqelərini möhkəmləndirməyə çalışması təbii hal idi, çünki Cənubi Qafqaz regionu uzun illər boyu çar Rusiyasının, sonra isə SSRİ-nin tərkibində olmuşdu. Mövqe qazanmaq üçün digər dövlətlər də müxtəlif vasitələrlə çalışdıqlarından Heydər Əliyev belə hesab edirdi ki, Türkiyə də Qafqazda mövqe tutmaq üçün çalışmalı idi. Çünki region əhalisinin böyük əksəriyyəti olan türk, müsəlman və başqa xalqlar Qafqazda Türkiyənin nüfuzunun artırılmasını arzulayırdılar.

Qafqazda əməkdaşlığa mane olan ən böyük amillərdən biri regionun silah anbarına çevrilməsi idi. İşğalçı Ermənistanın silahlandırılmasını regionda sülh üçün təhdid hesab edən Heydər Əliyev Rusiyanın bəzi dairələri tərəfindən bu ölkəyə gizli olaraq 1 milyard dollar dəyərində silahlar verilməsinin Azərbaycan və bütün Qafqaz ölkələri, eyni zamanda Türkiyə üçün çox böyük təhlükə doğurduğu qənaətində idi. Belə siyasət təcavüzkarı şirnikləşdirir, Qafqazda sülh yaratmağa və əməkdaşlığa mane olurdu. Bu isə bütövlükdə Cənubi Qafqaz dövlətlərinin müstəqilliyini təhdid edir, normal inkişafına, dünya ölkələri ilə əməkdaşlığına əngəllər törədirdi.

Yaranmış vəziyyətdən çıxış yolunu Cənubi Qafqazda Təhlükəsizlik və Əməkdaşlıq Paktının qurulmasında görən Heydər Əliyev ona görə də qeyd edildiyi kimi, ATƏT-in İstanbul sammitində belə bir təklifi irəli sürmüşdü. Gürcüstan bu təklifi bəyənmiş, Türkiyə də ona tərəfdar çıxmışdı. Heydər Əliyevin fikrincə, belə bir paktın baş tutması dünyanın ən mürəkkəb regionlarından biri olan Qafqazda və xüsusən Cənubi Qafqazda sülhün, təhlükəsizliyin və əməkdaşlığın yaradılması üçün yaxşı əsas ola bilərdi. Amma buna nail olmaqdan ötrü regiondakı bütün münaqişələrə, o cümlədən Abxaziya münaqişəsinə son qoyulmalı, Gürcüstanın ərazi bütövlüyü təmin olunmalı və ata-baba yurdlarından didərgin düşmüş insanlar özlərinin daimi yaşayış yerlərinə qayıtmalı idilər. Əgər belə olardısa, bütün münaqişələr aradan götürülərdisə, sülh əldə edilərdisə, Cənubi Qafqazın çox böyük gələcəyi və yaxşı inkişaf imkanları olardı.

Cənubi Qafqazın üç ölkəsi arasında sülhün əldə olunmasını əməkdaşlıq üçün zəruri hesab edən Heydər Əliyevin baxışına görə, bu, qısa bir zamanda sosial-iqtisadi inkişafı təmin edər və xalqların rifah halı daha da yüksələrdi. Belə bir təcrübəni Gürcüstan və Azərbaycan arasında bütün sahələrdə həyata keçirilən əməkdaşlıq göstərmiş və qonşu ölkəyə faydalar gətirmişdi.

Münaqişələri regional təhlükəsizlik, sabitlik, xalqların əmin-amanlığı və ölkələrin normal inkişafı üçün ciddi əngəl hesab edən Heydər Əliyev dinc Qafqazın yaradılması mövqeyində qətiyyətlə dayanırdı. Belə hesab edirdi ki, region öz tarixinin mürəkkəb dövrünü yaşayır. Münaqişələr əməkdaşlığa mane olduğundan, ölkələrin uğurlu inkişafını çətinləşdirdiyindən və gələcək üçün böyük təhlükə törətdiyindən Heydər Əliyev belə bir mövqe tuturdu ki, bütün münaqişələrin aradan qaldırılması, sülh, mehriban qonşuluq, dostluq münasibətləri yaradılması üçün maksimum tədbirlər görmək lazımdır. Onun fikrincə, münaqişələrin aradan qaldırılması Gürcüstanın, Azərbaycanın və Ermənistanın da iqtisadiyyatının inkişafına böyük təkan verərdi.

1990-cı illərin ortalarından etibarən bəzi Qərb dövlətləri və dairələri Azərbaycanın regionda çoxtərəfli əməkdaşlıq formatında reallaşdırdığı iqtisadi layihələrə Ermənistanı da qoşmağa çalışırdılar. Belə mövqe bir sıra amillərlə əlaqədar idi. Onlar hesab edirdilər ki, Azərbaycanın əsas ixrac neft boru kəməri Ermənistan ərazisindən keçərdisə və rəsmi İrəvan digər layihələrdə iştirak edərdisə, guya Azərbaycan-Ermənistan münasibətlərində yumşalma baş verə bilərdi. Lakin bu düşüncələr və yanaşmalar yanlış idi. Ona görə ki, belə hal təcavüzkarı daha da şirnikləşdirər, gücləndirər və işğal davam edərdi. İşğalın davam etməsinə baxmayaraq, Ermənistanla əməkdaşlığı təklif edən dövlətlər və dairələr ya erməni ünsürünün psixologiyasını bilmir, ya da bilərəkdən özlərinin və bu qurama dövlətin maraqlarını üstün tuturdular.

Təklifi irəli sürərkən onlar Ermənistanı ağır vəziyyətdən çıxarmağa, özlərinə daha çox bağlamağa, üzərində Rusiyanın təsirini azaltmağa çalışırdılar. Həmin dövlətlər və dairələr eyni zamanda Ermənistandan gələcəkdə Azərbaycana və Türkiyəyə qarşı bir alət kimi istifadə etməyi də düşündürdülər. Əsas ixrac neft boru kəmərinin Ermənistan ərazisindən keçərək Türkiyəyə getməsi işğalçı ölkəni təkcə şirnikləşdirməz, eyni zamanda həm Azərbaycana, həm də Türkiyəyə qarşı təzyiq vasitəsinə çevrilərdi. Hətta imkan yarandıqca Ermənistan siyasi məqsədlərinə çatmaq və ya onları dünyaya bəyan etmək üçün boru kəmərində terror aktları da törədə bilərdi.

ABŞ, Fransa və digər ölkələrdəki erməni icması və təşkilatları belə layihələrdə Ermənistanın iştirakının təmin olunmasından ötrü bütün mümkün yollardan istifadə edirdilər. Ona görə də əsas ixrac neft boru kəmərinin Gürcüstan ərazisindən keçirilməsi məsələsi gündəliyə gələndə onun əleyhdarları olan erməni və digər dairələr ətraf mühit mühafizəçiləri adı altında ekologiyaya guya ziyan vurduğunu bəhanə edərək çirkin təbliğata başlasalar da uğursuz oldular.

Qafqaz ölkələri və xalqları arasında əməkdaşlığın əleyhinə olmayan Heydər Əliyev bildirirdi ki, bunun üçün bəlli şərtlər yerinə yetirilməlidir. O, ikitərəfli və çoxtərəfli formatda keçirilən görüşlərində və nitqlərində Qafqaz dövlətləri arasında müxtəlif sahələrdə qarşılıqlı faydalı əməkdaşlığın qurulmasından ötrü ilk növbədə əsassız ərazi iddialarından imtina edilməsinin, separatçılığa və düşmənçiliyə son qoyulmasının vacibliyini söyləyirdi.

Qafqazda düşmənçiliyə, işğallara son qoyulduqdan sonra dövlətlər arasında əməkdaşlığın və inteqrasiyanın vacibliyini Heydər Əliyev müxtəlif toplantılarda birmənalı olaraq ifadə edirdi. Qafqazı təkcə sülh və əməkdaşlıq regionu deyil, həm də Avropa ilə Asiya arasında əlverişli nəqliyyat dəhlizi kimi görən Heydər Əliyevin fikrincə, əməkdaşlıq tarixi Böyük İpək yolunun bərpasına və ümumi inkişafa gətirib çıxarardı. Məlum olduğu kimi, 1993-cü ildə Brüsseldə keçirilmiş Avropa İttifaqının konfransında TRASEKA yaradılmış və ilkin olaraq ona 8 dövlət qoşulmuşdu. Tarixi İpək yolunun bərpasının sonrakı mərhələsində, 1996-cı ilin may ayında Türkmənistanın Sərəxs şəhərində tranzit yüklərin sərbəst, itkisiz və güzəştli tariflərlə daşınmasına dair Azərbaycan, Gürcüstan, Türkmənistan və Özbəkistan dövlət başçıları tərəfindən tranzit daşımaların tənzimlənməsi sahəsində əməkdaşlıq haqqında saziş və dəmir yolu nəqliyyatının fəaliyyətinin əlaqələndirilməsinə dair müqavilə imzalanmışdı. 1996-1998-ci illərdə həmin proqrama Ukrayna və Moldova, 2000-ci ildə isə Bolqarıstan, Rumıniya və Türkiyə qoşuldular.

Sərəxs sazişi imzalandıqdan sonra Avropadan Asiyaya daşınan yüklərin həcmi xeyli artmışdı. Məsələn, əgər 1995-ci ildə daşınan yüklərin ümumi həcmi 352 min ton idisə, 1997-ci ilin sonlarında 1 milyon 340 min tona çatmışdı.

Azərbaycanın Qərbə açılan qapısı olan Gürcüstanın ağır vəziyyətinin mənfi təsirlərinin olduğunu dərindən bilən Heydər Əliyev çıxış yolunu əməkdaşlıqda və bu ölkənin tranzit imkanlarında görürdü. Belə hesab edirdi ki, ixrac neft boru kəmərinin və nəqliyyat-kommunikasiya xətlərinin Gürcüstandan keçməsi bu ölkəni ağır vəziyyətdən çıxara və Azərbaycanla Gürcüstanı bir-birinə daha çox bağlaya bilər. İlkin neftin Gürcüstan ərazisi vasitəsilə Qara dəniz sahilinə nəqli barədə imzalanmış sənədlərin Azərbaycanın və Gürcüstanın iqtisadiyyatı üçün əhəmiyyətinin böyük olduğunu deyən Heydər Əliyev bu boru kəmərləri və kommunikasiya xətlərini dostluq, əməkdaşlıq xətti hesab edirdi. Onun baxışına görə, Gürcüstan ərazisindən keçməklə Azərbaycandan Qara dəniz sahilinə neft boru kəmərinin çəkilməsi iqtisadi, sosial xarakterli bir çox maraqları özündə birləşdirirdi.

Heydər Əliyevin fikrincə, əsas ixrac neft boru kəmərinin Gürcüstan ərazisindən keçirilməsi təkcə iqtisadi deyil, eyni zamanda siyasi, geosiyasi baxımdan əhəmiyyətli olub, bu ölkənin dövlət müstəqilliyinin möhkəmləndirilməsindən ötrü beynəlxalq təminatın gücləndirilməsi demək idi.

Boru kəmərlərinin və kommunikasiya xətlərinin fasiləsiz fəaliyyətini təhlükəsizliyin etibarlı təmin edilməsi ilə birbaşa əlaqələndirən Heydər Əliyev 2001-ci il 29 sentyabr tarixli çıxışında deyirdi ki, Cənubi Qafqazda hərbi münaqişələr olduğu və həmin hərbi münaqişələrdən həm Gürcüstanın, həm də Azərbaycanın əziyyət çəkdiyi nəzərə alınaraq, bu kəmərlərin təhlükəsizliyinin təmin edilməsi maksimum tədbirlər görülməsini tələb edir, çünki onlar artıq ayrı-ayrı ölkələrin deyil, bütün dünya birliyinin sərvətinə çevrilmişdir. Təhlükəsizliyin təmin edilməsini böyük və çətin iş hesab edən Heydər Əliyev bildirirdi ki, əgər indiyədək qarşıda dayanan vəzifələrin öhdəsindən gəlinmişdirsə, deməli, bu vəzifələrin də öhdəsindən gəlmək mümkündür.

(Ardı var)

Musa QASIMLI,
Milli Məclisin deputatı,
AMEA-nın müxbir üzvü, professor